

Europa och kulturens förnyelse

Av Hans Zetterberg

TIMBRO ESSÄ

För hundra år sedan kastade Friedrich Nietzsche ned några anteckningar till förordet i boken *Viljan till makt*. De innehöll några profetiska rader som ofta citeras:

Vad jag berättar är historien om de kommande århundradena. Jag beskriver vad som händer, det som inte kan hända annorlunda, nämligen genombrottet för nihilismen... Denna framtid avslöjas redan nu på hundra sätt... Under en tid har hela den europeiska kulturen rört sig... rastlöst, våldsamt, framåtdrivande som en flod som vill nå sin mynning.

Det gränslösa och ohämmade självförverkligandets tid stod för dörren. Traditioner skulle brytas: det som var gammalt och kärt skulle omvändas. Hämningsar skulle upplösas. Familjeliv, umgängesformer, lagar och moral skulle underordnas viljan till makt. Nyskapelserna skulle flöda. En ny människa, fri, stark och solig, skulle ta jorden i besittning. Vad som förebådades här var modernismens genombrott: visioner som sedan förknippas med namn som Freud, Picasso, Joyce, Kafka, Stravinsky, Einstein.

Vår egen Strindberg var en tidig representant för denna modernism, ett av de hundratal små udda tecken med vilka Nietzsches samtid kunde avläsa vad som skulle bli allmänt i framtiden.

Det enda som tycks slå fel i Nietzsches prognos är tidsbestämningen: de tvåhundra åren. Redan efter femtio år hade modernismen erövrat vår kontinents kulturklimat och uttömt det mesta av sin energi. Modernismen var ett i den långa raden av Europas bidrag till kulturhistorien. Vår kontinent har, sedan den organiserades efter romarrikets

.....

fall och de stora folkvandringarna, gett oss den medeltida kultursyntesen, renässansen, reformationen, upplysningen, romantiken och modernismen.

Är modernismen Europas sista bidrag? Kan Europa på nytt förnya kulturen? Frågan ställdes i förra veckan som inledning till ett tre dagar långt seminarium om Europa under det tjugoförsta århundradet arrangerat av Aspeninstitutet. Deltagare var författare, statsmän, kulturintresserade affärsmän, universitetsrektorer, publicister, m fl. Seminariet avslutade det halvårslånga firandet av Berlins 750-årsjubileum. Platsen var det gamla tyska riksdagshuset i Berlin, på västsidan några meter från Berlinmuren.

Berlinmuren är numera full av graffiti. Här finns den vanliga kärleksdokumentationen: all världens John och Maria målar sina namn med hjärta och datum eller med påteckningen "i evighet". Här finns också beundran sprayad för favoriten bland fotbollslag och popband. Men det mesta av det som klottras på Berlinmuren handlar om politik.

Ungefär två tredjedelar av de politiska teckningarna och slagorden på muren är illvilliga mot USA, Nato eller Bonn, de makter som skyddar och delvis finansierar Västberlins existens. Ungefär en fjärdedel är slagord och teckningar riktade mot Sovjet, den makt som låg bakom upprättandet av muren. Den anti-amerikanska graffiti är ofta mer konstnärligt utformad än den anti-sovjetiska.

På murens östtyska sida finns inget klotter alls, varken konstnärligt eller okonstnärligt. Där är det förbjudet att måla och rita på muren. Det vore åverkan på statens egendom.

Vid Berlins riksdagshus avslutades den europeiska fasen av andra världskriget när Sovjets soldater hissade sitt lands flagga på husets ruiner.

.....

Byggnaden är restaurerad efter krigets utbombning, men den pampiga fasaden är i dag smutsig från Östberlins brunkolsrök. Den västtyska förbundsdagen använder huset ett par symboliska avslutningsdagar varje session. Men egentligen har riksdagshuset inte fungerat parlamentariskt sedan Marinus van der Lubbe satte eld på det natten den 27 februari 1933 och gav Hitler en förevändning att införa det undantagstillstånd som skulle utvecklas till hans diktatur. Därmed avslutades de femton åren av Weimar-republiken.

Weimar misslyckades politiskt och slutade med Hitler. Weimar misslyckades ekonomiskt och slutade med superinflation och depression. Men kulturellt var Weimar en framgång, uppskattad framför allt av liberaler och socialister. Den var modernismens höjdpunkt: expressionismen och existentialismen, Bertolt Brecht och Thomas Mann, psykoanalys och atonal musik, Bauhaus och kabaréer. Weimars riksdagshus vid Berlinmuren var en väl vald plats att diskutera Europas kulturella framtid. Alan Bullock, historiker från Oxford och en av Labours lordar i parlamentet, inledde diskussionen. Hans slutsats var att europeisk kultur kan ännu en gång genomgå självförnyelse. Det finns en europeisk fortsättning på sekvensen renässans, reformation, upplysning, romantik, modernism.

Men för en kulturell pånyttfödelse krävs att européerna återvinner mer av sitt forna självförtroende. Och det europeiska självförtroendet beror inte bara på kulturlivet utan framför allt på den politiska och ekonomiska form som vår kontinent tar.

I debatten användes tre tyska ord utan översättning också av de engelska och franska talarna: Ostpolitik, Mitteleuropa och Angst.

Ostpolitik är ett uttryck för att Europa vill och kan lösa öst-väst problem utan att vara beroende av hur läget är för dagen mellan Moskva och Washington. I Ostpolitik spelar tyskar en stor roll för tyskar finns

.....

på båda sidor om järnridån. Gemensam kulturell utveckling i Öst- och Västeuropa beror mer på Ostpolitik än på stormaktspolitik.

Mitteleuropa är det gamla kultur- och handelsområdet längs axeln Donau–Main–Rhen. Denna djupt skadade pulsåder har överlevt kulturellt och blir allt vitalare. När den fungerar är Europa friskt igen, och efterkrigstillståndet är slut.

Angst är ett sinnestillstånd inte bara hos konstnärer utan också hos nationernas ledare. På bred front odlas och förädlas Angst av fredsrörelsen. Angst leder till att politiker räknar de stridsspetsar deras tidigare Angst placerat i Europa och sätter in svaret i nedrustningsekvationer. Angst dränerar ledarnas energi att lösa faktiska utrikespolitiska problem och ta initiativ som underlättar folkens kulturutveckling och frihet. Varför inte utveckla kultur-, kapital- och handelsutbyte och turism mellan Öst- och Västeuropa och sedan nedrusta när de båda sidornas förtroende för varandra är verkligt? Frågan ställdes av en av de yngsta deltagarna; det kändes som om han påpekat att de toppmötande kejsarna var nakna.

Det var betecknande att ingen av deltagarna i Berlinseminariet ville tala mycket eller vackert om "postmodernismen", det fantasilösa namn vi gett till vårt nuvarande kulturklimat. För postmodernismen verkar fanborgen med 1900-talets alla välkända slagord – förnuftstro, teknik, självförverkligande, driftsutlevelse – trötta och solkiga. Postmodernismen vill ha en större valfrihet i historia och geografi. Den vill inte begränsa sökandet efter kriterier för kulturbygget till de senaste 300 årens europeiska landvinningar i humaniora, naturvetenskap, teknik, samhällsplanering eller psykologi.

Postmodernismens urval är bredare, fräckare, allsidigare. Här finns inte bara en medvetenhet om att allting är utomordentligt sammansatt utan

.....

också en oförställd glädje i komplexiteten och en ambitiös ”dekomposition”, en nedbrytande tolkning, av den.

Det postmoderna kulturklimatet har tydligt och medvetet ignorerat Europas gränser. Det ligger ett i bästa mening amerikanskt perspektiv över den postmoderna praktiken. Visst driver Amerika vidare ett europeiskt kulturarv. Men inte bara det, för Amerika är inte Europa. Vid USA:s universitet får civilisationer i Mesopotamien, Indien, Kina, Söderhavet, Afrika och Latinamerika (inkas) lätt samma ställning i studenternas ögon som antikens och Europas.

Postmodernismen söker inte reducera komplexiteten till en yttersta enhet i form av atomer, gener, nomen, geometriska former etc. Den nöjer sig med fragment snarare än enheter, fragment som råkar föreligga eller som en duktig konstnär, historiker, äventyrare eller kritiker kan hitta.

Ett intryck – ännu långt ifrån bevisat – är att de bästa eller mest användbara fragmenten för postmodernisterna trots allt finns i den litteratur, arkitektur och konst från vår europeiska kulturkrets som vi kallar ”klassisk” därför att den redan överlevt flera generationer. Det blir i så fall en dominerande europeisk ränning även i den postmoderna kulturväven.

Tyvärr har vi i Sverige en dålig tradition av läsning och omläsning av klassiska verk, varför vårt bidrag till och förståelse för postmodernismen kommer att bli begränsat.

Postmodernismen liknar modernismen i ett avseende: den sätter inga gränser för mänskligt skapande. Häri ligger dess otillräcklighet inför 2000-talet.

Den frambrytande ekologiska ideologin är på denna punkt helt övertygande. Det finns bara en jord. Därför måste gränser sättas för män-

niskans självförverkligande, skapande och livsrum. Nietzsches moderna anda är inte längre människans och livets vän utan dess fiende.

2000-talet måste bli helt annorlunda än 1900-talet – eller också blir det inte alls något nytt sekel för mänskligheten.

Den europeiska samhällsdebatten är i dag full av tal om gränser, dock icke geografiska. Det gäller gränser för kärnvapenupprustningen, gränser för industrins utsläpp, gränser för den offentliga sektorns utbredning, gränser för byråkratin, gränser för antalet sexualpartner, gränser i uppfostran. Visst uppmuntras ännu kreativitet och självutveckling – men inom vissa gränser. Forskarnas etiska kommittéer sätter t o m gränser för forskningens frihet. Vi har fått gränsvärden för det mesta och kulturklimatet börjar värdera gränser.

Talet om 2000-talet som en ny frihetstid verkar mot denna bakgrund vara önsketänkande.

I förlängningen av gränssättandet ligger en möjlig roll för religionen. Det heliga är det avskilda, det som ligger på andra sidan det profanas gräns. Bullock trodde att Europas framtid också innefattade ett återupptäckande av religionen.

Som den mest europeiske person som lever i dag nominerade författaren Wladyslaw Bartoszewski sin landsman, Karol Wojtyla. Han hade levt fem år under nazismen, tjugotre år under kommunismen innan han tog sin plats som Johannes Paulus II i Rom.

*Artikeln publicerades ursprungligen i Svenska Dagbladet 1987-11-02.
Återpubliceras med tillstånd av SvD.*